

Nikola Milovančev, dipl. prav.
Martinska ulica, Ljubljana
nikola.milovancev@telemach.net

Primljeno/Received: 5. V. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 1. XI. 2021.
Rad ima dvije pozitivne recenzije
Izvorni znanstveni rad
Original scientific paper
DOI: <https://doi.org/10.47325/zj.5.8>

UDK 929Karadorđević, P.+94(497.1)

PLANIRANI ATENTAT NA KNEZA PAVLA UOČI DRUGOG SVJETSKOG RATA

Sažetak: U članku se govori o pripremama atentata u Sloveniji (1940. g.) na kneza namjesnika Pavla Karadorđevića, koji je bio glavni nosilac kraljevske vlasti u Jugoslaviji od ubojstva kralja Aleksandra 9. listopada 1934, pa do državnog udara od 27. ožujka 1941. Naručilac priprema atentata je bio Ilija Trifunović Birčanin, predsjednik organizacije Narodna odbrana. Birčanin je bio i suradnik britanske obavještajne službe SOE, sa pseudonimom Daddy. Kraljevski namjesnik knez Pavle bio intimno probritanski raspoložen, i on je od 1935. raniju frankofilsku vanjskopolitičku orijentaciju kralja Aleksandra Karadorđevića zamijenio svojom anglofilskom politikom. Ipak, kasnije se, zbog novih geopolitičkih odnosa u Evropi, zalagao za tješnje ekonomske i političke odnose sa Njemačkom. To je 1940. dovelo do tendencija ka fizičkom uklanjanju kneza Pavla, koje nije realizirano, već se pristupilo svrgavanju sa vlasti putem državnog udara, što je i učinjeno 27. ožujka 1941. godine. O pripremama na uklanjanje kneza Pavla i izvršenje državnog udara bili su informirani britanski obavještajci zaduženi za Jugoslaviju, ali je Foreign Office u Londonu, odnosno sam lord Halifax, u srpnju 1940. smatrao da je prerano za državni udar. Članak se temelji na iskazu jugoslavenskog nacionaliste (ORJUNA), Slovenca Filipa Koseca, koji je bio operativac Narodne odbrane i pojedine aktivnosti je sprovodio u suradnji sa britanskom SOE. Iskaz Koseca potvrđuju i britanski obavještajni dokumenti koje su 1980. objavili britanski historičari Neil Balfour i Sally MacKay u svojoj knjizi „Paul of Yugoslavia. Britain’s Maligned Friend”.

Ključne riječi: knez Pavle, atentat, ORJUNA, Narodna odbrana, Filip Kosec, SOE, politička zbivanja

Knez namjesnik Pavle Karađorđević (Sankt Peterburg, 1893 – Pariz, 1976) bio je glavni protagonist vršenja kraljevske vlasti u Kraljevini Jugoslaviji od smrti kralja Aleksandra 1934. pa do državnog udara od 27. marta 1941. i samim tim glavni protagonist političkog života Jugoslavije u tom vremenu turbulentnih svjetskih političkih događanja. Njegovo političko balansiranje između britanske politike, kojoj je bio intimno naklonjen i sa njom tijesno povezan, i između nove rastuće snage, nacističke Njemačke, mnogo koga nije ostavilo ravnodušnim, pa se uoči napada na Jugoslaviju 1941. pojavila i ideja o atentatu na princa Pavla. 1986. mi je iskaz o tome dao Filip Kosec, koji je bio član Orjune, Sokola i Narodne odbrane u Sloveniji. Snimci skoro svih razgovora koje sam te 1986. vodio sa F. Koscem su zapisani u obliku magnetograma i nalaze se u Institutu za noviju zgodovino u Ljubljani (tada: Institut za zgodovino delavskega gibanja). Kratku napomenu da je bio spreman atentat na Pavla Karađorđevića naveo sam u biografiji Filipa Kosca, objavljenoj 1993. u talijanskoj Gorici, u Primorskom slovenskom biografskom leksikonu⁴⁴⁷, ali je ostala nezapažena; na to su svakako uticali mjesto i vrijeme izdavanja, kao i lokalni karakter tog biografskog leksikona.

Orjunaš Filip Kosec i njegov ilegalni rad 1926-1945.

Filip Kosec (Ljubljana, 1895 – Ljubljana, 1995) je bio pouzdanik predsjednika Orjune Slovenije i velikog čelnika (komandanta) akcijskih četa Orjune Jugoslavije, inž. Marka Kranjca, sa kojim je ostao u tijesnom kontaktu sve do Kranjčeve smrti 1963. Sredinom 20-ih godina XX st. bio je predsjednik Orjune Ljubljana-Vič, a od 1930. vrlo aktivan u sokolu na Viču, zatim i u organizaciji Narodna odbrana. Sam je, po izjavama pri kraju njegovog života, smatrao da je rad za Organizaciju jugoslavenskih nacionalista bila srž njegovog političkog rada. Orjuna je veliku pažnju poklanjala djelovanju protiv Musolinijevog fašističkog režima u Italiji⁴⁴⁸, a jugoslavenski nacionalisti (sokoli) su bacili krilaticu i pjevali „Trst, Gorica, Rijeka, sloboda vas čeka“⁴⁴⁹. Od 1923. Orjuna u Sloveniji je bila aktivna u političko-propagandnom, obavještajnom, organizacijskom, pa i oružanom radu prema područjima između Postojne, Pazina, Gorice, i Kobarida, koja su poslije Prvog svjetskog rata priključena Kraljevini Italiji. Taj ilegalni rad nastavio se 30-ih godina pod okriljem Narodne odbrane a nakon okupacije Jugoslavije u okviru

⁴⁴⁷ *Primorski slovenski biografski leksikon*, 19. snopič (svežanj – nap. N. M.), Dodatek B – L, Gorica 1993, str. 665-666.

⁴⁴⁸ O tome je sa velikim negodovanjem 1933. pisao poznati fašistički novinar Virginio Gayda u nastavcima objavljenim u rimskom dnevnom listu „Il Giornale d'Italia“, a zatim odmah štampanim i u posebnoj knjizi pod naslovom „La Jugoslavia contro l'Italia“ („Jugoslavija protiv Italije“).

⁴⁴⁹ Virginio GAYDA, *La Jugoslavia contro l'Italia*, Edizioni del „Giornale d'Italia“, Roma 1933, str. 61.

četničkog pokreta Draže Mihailovića, čije (tajno) političko rukovodstvo („Narodni odbor“) za Istru je bilo (1944) smješteno u Trstu⁴⁵⁰.

Osim na vanjskopolitičkom djelovanju prema Italiji, slovenski orjunaši su se dvadesetih godina prošlog stoljeća manifestirali na unutrašnjoj političkoj sceni kao nepomirljivi protivnici Slovenske ljudske stranke dr. Antona Korošca, i to uglavnom sa pozicija pristalica Samostalne demokratske stranke Svetozara Pribičevića. Po formalnoj zabrani rada političkih stranaka i organizacija 1929. (Šestojanuarska diktatura), jugonacionalisti u Sloveniji su se politički okupljali oko Jugoslovenske nacionalne stranke Pere Živkovića, ali i oko Ljotićevog Zbora, pohodovaca (po listu Pohod), i nekih drugih organizacija. Tada, u tridesetim godinama, ilegalni rad nacionalista je vođen pod okriljem Narodne odbrane, također često u koordinaciji sa vojnom obavještajnom službom i generalštabom u Beogradu; od međunarodnih pokrovitelja tajnog rada se do sredine tridesetih godina pojavljuje francuska vojna služba Drugi biro (Deuxième Bureau), a poslije toga britanski Intelligence Service (SIS) odnosno SOE (od 1940)⁴⁵¹.

Po vlastitoj izjavi, Filip Kosec se uključio u ilegalni rad Orjune protiv Italije 1926. godine, nakon pogibije komandanta tajnog Snežničkog (po planini Snežnik) bataljona Orjune Stanka Molka⁴⁵². Radio je po uputstvima rukovodstava Orjune i Narodne odbrane, komande Dravske divizije u Ljubljani, francuske i britanske službe sve do okupacije Jugoslavije 1941. godine; u periodu od 1940. aktivirao se i prema Njemačkom Rajhu, pa je tada jednom putovao čak do Berlina⁴⁵³. Sa ilegalnim radom u Ljubljani je nastavio i nakon okupacije Jugoslavije, priključivši se jednoj od monarhističkih grupa koja se stavila pod komandu Draže Mihailovića. Otkriven je i uhapšen 13. 6. 1942; na suđenju pred talijanskim vojnim sudom u Ljubljani osuđen

⁴⁵⁰ Po sačuvanoj dokumentaciji Vrhovne komande Draže Mihailovića, Narodni odbor za Istru bio je mješanog nacionalnog sastava: dva Hrvata, tri Slovenca i jedan Srbin - don Božo Milanović, prof. Franjo Mohorovičić, inž. Josip Rustja, dr Ernest Jazbec, dr Slavoj Slavik i tršćanski pravoslavni svećenik Petar Vojnović (v. Pavle MILOŠEVIĆ, *Jugoslovenska vojska u otadžbini*, Srpska liberalna stranka, Beograd 2005, str. 290). Težak udarac Narodni odbor za Istru je dobio kada su, krajem studenog 1944, slovenski komunisti iz stana u Trstu oteli svećenika P. Vojnovića sa mlađim sinom, odveli ga u šume kod Črnomelja i tu ubili nakon teških mučenja (o tom događaju je pisao član Ljotićevog Zbora iz Splitske Hrvoje MAGAZINOVIC, *Kroz jedno mučno stoljeće*, Društvo Hilandar, Valjevo 2010).

⁴⁵¹ O tome su opširnije v. dr. Tone FERENC, *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940* (Ljubljana, 1977) i Jerca VODUŠEK STARIČ, *Slovenski špijoni in SOE 1938-1942* (Ljubljana, 2002).

⁴⁵² Stanko Molka je poginuo sa svojim suborcem Alojzom Vilharom prilikom napada na talijansku carinarnicu u selu Prestranek kod Postojne, 3. 6. 1926. O tome v. GAYDA, isto, str. 68-69.

⁴⁵³ Magnetograma izjave Filipa Kosca od 3. 11. 1986, str. 31 (magnetogram sa potpisima Filipa Koseca se nalazi u Institutu za novije zgodovino u Ljubljani). Inače je ovu izjavu Filipa Koseca, zbog njene važnosti, na više mjesta citirala dr. Milica Kacin WOHINZ u svojoj nagrađenoj knjizi *Prvi antifazišem v Evropi. Primorska 1925 - 1935*, Koper (Koper), 1990.

je, uoči kapitulacije Italije 1943, za prijeratni antifašistički rad na 24 godine robije⁴⁵⁴. Poslije njemačkog zauzeća Ljubljane, ispušten je, sa grupom zatvorenika, krajem 1943. Ilegalni rad je zatim nastavio sa dr. Potokarem iz Kamnika⁴⁵⁵, za koga je komunističkom isljedniku rekao da je „bio pripadnik Mihajlovića i prave jugoslavenske vojske“⁴⁵⁶. Kosec je ponovno uhapšen od Nijemaca početkom 1945, da bi bio pušten nekoliko dana uoči ulaska partizana u Ljubljanu; nakon dva tjedna, opet je uhapšen, sada od komunista, 23. 5. 1945. Na procesu vođenom 1946. je bio oslobođen zbog nedostatka dokaza.

Po kazivanju generalštabnog kapetana Dravske divizije u Ljubljani, obavještajca, a nakon Drugog svjetskog rata u svjetskim razmjerima poznatog fotografa Vladimira - Vlastje Simončiča, uoči rata je Filip Kosec bio obavještajno zadužen za pravac prema Trstu (zajedno sa svojim starim orjunaškim suborcem Franjom Kokaljem)⁴⁵⁷.

Princ Pavle Karađorđević u međunarodnoj političkoj konstelaciji 1934-1941.

Princ Pavle Karađorđević preuzeo je mjesto kraljevskog namjesnika nakon smrti kralja Aleksandra u Marselju, 9. 10. 1934. i faktički je vodio jugoslavensku politiku u sljedećih šest i pol godina: druga dva člana kraljevskog namjesništva, dr. Ivo Perović⁴⁵⁸ i dr. Radenko Stanković⁴⁵⁹, igrali su sporednu ulogu. Vrlo realnu ocjenu o politici kneza Pavla dao je istražitelj

⁴⁵⁴ Izjava Filipa Koseca 3. 6. 1945, poslije hapšenja od organa komunističke vlasti – (1986. g.) Arhiv Temelnega sodišča v Ljubljani, Ko 139/46 (sada vjerovatno u Arhivu Slovenije)

⁴⁵⁵ Dr. Ivo Potokar (1899 – 1945), pravnik, uhapšen od nacista 1944, stradao u logoru Dachau.

⁴⁵⁶ Izjava Filipa Koseca u istražnom postupku, 3. 6. 1945. U dodatnoj izjavi od 30. 7. 1945. je F. Kosec naveo da je dr. I. Potokar bio šef ilegale Plave garde (slovenski četnici) za čitavu Sloveniju u 1944. godini.

⁴⁵⁷ Usmena izjava Vladimira - Vlastje Simončiča koju mi dao u njegovom domu u Gorenjoj vasi kod Škofje Loke, 8. 9. 1996. Na žalost, V. Simončič nije želio govoriti o ratnom periodu, jer je još 1949/50 bio u Ljubljani bačen od Udbe u podzemnu tamnicu, kao kraljevski obavještajni oficir.

⁴⁵⁸ Rođen u Arbanasima kod Zadra 1882. Studirao pravo u Zagrebu, Pragu i Beču; do Prvog svjetskog rata živio u Zadru, tamo bio nacionalni i sokolski radnik. 1922. veliki župan splitske oblasti. 1929. pomoćnik ministra unutrašnjih poslova u Beogradu, 1931. ban Savske banovine u Zagrebu, do imenovanja za kraljevskog namjesnika. Bio je član slobodnozidarske lože Pravednost u Zagrebu. 1941-1945. živio povučeno u Beogradu. 1949. suđen u Beogradu na 11 godina zatvora zbog pristupanja Trojnom paktu. Ubrzo nakon puštanja na slobodu, umro je i sahranjen 1958. na trsatskom groblju na Sušaku (Rijeka).

⁴⁵⁹ Radenko Stanković rođen je 26. 4. 1880. u selu Leskovicu u Banatu (sada u Rumunjskoj). Medicinu je studirao u Budimpešti, Inzbruku i Beču, gdje je zatim primljen za asistenta na Medicinskom fakultetu. Bio je poznati kardiolog, od 1906. do 1920 je imao ordinaciju u Zagrebu. U Narodnom vijeću je 1918. bio povjerenik za socijalnu politiku. Liječnik kralja Aleksandra, bio je senator od

OZN-e 6. 8. 1945. Dragomir-Dragi Jovanović, izuzetan poznavalac političke scene na prostoru Jugoslavije 1930 – 1945. Kao vrhunski policajac i obavještajac, Dragomir Jovanović je bio upućen u sva zakulisna događanja uoči Drugog svjetskog rata; stiče se utisak, da mu je prilikom ispitivanja u OZN-i bilo svejedno, jer nije imao iluzija da bi mogao izbjeći smrtnu kaznu⁴⁶⁰. U svom iskazu jugoslavenskom komunističkom istražitelju, Dragomir Jovanović je o princu Pavlu, između ostalog, rekao:

„Pavle se u prvo vreme, s obzirom na svoje rođačke veze i lične veze u Londonu, potpuno oslanjao na englesku spoljnu politiku i glavni savetodavac u Beogradu bio mu je engleski poslanik Henderson. Po instrukcijama i savetima sa te strane Pavle je u spoljnoj politici bio lično vezan sa rumunskim kraljem Karolom i grčkim kraljem Đorđem, koji su isto tako stajali pod uticajem i bili povezani sa tadašnjim engleskim poslanstvom. Vrlo često posete Pavlove Londonu i često viđenje, dva ili tri puta godišnje sa Vojvodom od Kenta služili su mu za dobijanje uputstava i podnošenje referata o njegovom radu ovdje u zemlji. Nijedan ministar spoljnih poslova ni Namestnici nisu bili upućeni u Pavlove razgovore i veze sa Englezima. U isto vreme na drugoj strani preko dra. Milana Stojadinovića u početku, a posle lično, Pavle je pripremao teren i kod nacional-socijalističke Nemačke i kod fašističke Italije. Te njegove veze datiraju iz predvremena Minhenskih pregovora. U to doba Pavle je već bio lično u prijateljskim odnosima sa Göringom. I tada je Pavle dva puta pred Minhenske konferencije odlazio automobilom u Minhen, gde je se kod svoga pašenoga grafa Theringa, sastajao sa Göringom.

Iz iskaza Namesnika Stankovića i Perovića, kao i Cincar-Markovića, koje su oni dali za vreme okupacije vidi se, kako sam ja čuo, da je Pavle sam pakt sa Nemačkom predstavljao kao neminovnost. Da li je tu Pavle odigrao samo dodeljenu mu ulogu i žrtvovao Jugoslaviju po engleskom planu, ili je to bila krajnja konskvencija njegove politike, to je stvar koja treba da se

1932. a 1934. ministar prosvjete. Pripadao je zagrebačkoj loži Maksimilijan Vrhovac od 1910. godine. 1941. je uhapšen od nacista i interniran u Austriji; nuđeno mu je da preuzme vođenje srpske vlade, što je odbio. Nakon rata je 1949. suđen, zajedno sad r. I. Perovićem, i osuđen na 12 godina zatvora i konfiskaciju imovine. Teško bolestan, pušten je iz Sremske Mitrovice i umro je 5. 12. 1956. u Beogradu.

⁴⁶⁰ Dragomir – Dragi Jovanović rođen je 1902. u Požarevcu. Završio je pravni fakultet u Beogradu i zatim započeo policijsku karijeru u Upravi grada Beograda. Od 1930 – 1933. radio je u zagrebačkoj policiji i bio blizak suradnik šefova zagrebačke policije Janka Bedekovića i Stanoja Mihaldžića. Karijerni uspon je doživio nakon sprečavanja ustaške zavjere pred dolazak kralja Aleksandra u Zagreb 1933. Nakon toga je postao šef beogradske Opšte policije ali mu je stvarna glavna preokupacija bilo vođenje političke policije; bio je ekspert za suzbijanje komunističkog rada. Odmah nakon okupacije 1941, Nijemci su ga imenovali za upravnika grada Beograda, a kasnije i za šefa Srpske državne bezbednosti; faktički, bio je glavni policajac i obavještajni funkcioner Srbije pod njemačkom okupacijom 1941 – 1944. Krajem 1944. Sklonio se u Austriju ali su ga francuske jedinice uhapsile i u ljeto 1945. je izručen jugoslavenskim organima; odmah je popio cijankalij ali mu je ispran želudac i preživio je. Nakon osude na smrt, strijeljan je u Beogradu, 17. 7. 1946.

ispita. Jedno je nesumnjivo, da su Pavlu od strane Nemačke stavljene u izgled najbolje perspektive za njega lično. Ne treba izgubiti iz vida, da je Pavle u Nemačkoj najintimnije bio povezan sa Göringom, a i uloga Göringa u Pavlovom opredeljenju za Nemačku je najvažnija⁴⁶¹.

U to vreme pada i poseta Donovana⁴⁶² Beogradu, koji po želji Pavla razgovara i sa predstavnicima naše masonerije. Pavle nije trpeo Musolinija. On je bio vezan sa talijanskim dvorom. Njega je u politici sa Italijom uglavnom rukovodio lični materijalni interes. Pavle je imao u Firenciji jednu tetku Demidov, koja u samoj Firenciji ima jedno imanje sa dvorom, koje sa antičkim vrednostima u dvoru vredi oko 300,000.000 lira. Univerzalni naslednik te tetke je Pavle. Pavle je planirao, da to imanje otkupi Vatikanu /i tu leži pozadina Konkordata/odnosno Pavle je imao reč Vatikana, da ako prođe Konkordat on će, kad Pavle postane naslednik, otkupiti to imanje. Kako ovo nije uspelo Pavle je tražio načina, da to imanje otkupi talijanska država...

Međutim, nesumnjivo je, da je Pavle pored toga imao i političke koncepcije o saradnji sa fašističkom Italijom. Ako se ima u vidu, da je danas utvrđeno, da je nosioc fašističke spoljne politike Ciano stajao u službi Engleske, ako se tome doda blagonaklonost prema Göringu, kao i postupak sa interniranim Pavlom u Keniji u Africi, gde je po mome saznanju uživao sve kraljevske počasti, pa čak imao i engleskog ađutanta, onda se nameće zaključak, da je pored svoje fašističke orijentacije poslednjih godina Pavle bio defakto u službi Engleske.⁴⁶³

Da je odmah, 1935. došlo u jugoslavenskoj vanjskoj politici do zaokreta od frankofilskog usmjerenja kralja Aleksandra ka anglofilskoj politici princa Pavla svjedoči i godišnji izvještaj britanskog poslanstva u Beogradu za 1935. godinu. Tu se, već u uvodnom dijelu, kaže (potcrtao autor članka N. M.):

„4. Više razloga, o kojima će biti reči na odgovarajućem mestu u ovom izveštaju, uticalo je na slabljenje prijateljskih veza između Jugoslavije i Francuske, u toku godine. Krajem godine taj proces još uvek nije ugrozio opstanak francusko – jugoslovenskog savezništva, koje je, kao i ranije, predstavljalo okosnicu spoljne politike ove zemlje. Slabljenje poverenja u glavnog saveznika, sve veće poštovanje prema Nemačkoj i stalno nepoverenje prema Italiji istovremeno su pridonosili da se Jugoslavija uzdržava od proširenja svojih obaveza, u skladu sa francuskim viđenjem potrebe pariranja nemačkoj opasnosti.“⁴⁶⁴

⁴⁶¹ Dragomir – Dragi Jovanović u izjavi namjerno ili slučajno prešućuju najtješnji mogući razlog povezanosti princa Pavla i Göringa: zajedničku ljubav i sigurno poslovnu povezanost prema umjetninama; obojicu je najviše povezivalo kolekcionarstvo.

⁴⁶² William („Wild Bill“) Donovan (1883-1959), šef američke obavještajne službe OSS, preteče CIA.

⁴⁶³ Formulacija o „fašističkoj orijentaciji“ princa Pavla je pretjerana i ne može se prihvatiti ali treba uzeti u obzir i okolnosti davanja iskaza D. Jovanovića: organ pred kojim je dana, i vrijeme u kome je dana.

⁴⁶⁴ Živko AVRAMOVSKI, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji*, knjiga druga: 1931 – 1938, Arhiv Jugoslavije, Beograd – Globus, Zagreb, 1986, str. 308.

I dok slabe veze sa Francuskom, pod princom Pavlom jačaju sa Britanijom, što također konstatira britansko poslanstvo u svom godišnjem izvještaju Londonu za 1935:

„8. Prijateljstvo sa Velikom Britanijom je osnovna doktrina sadašnjih jugoslavenskih rukovodilaca i osnovni faktor odvratanja od savezništva sa Nemačkom“.⁴⁶⁵

Jačanje britanskog utjecaja nosilo je sa sobom i dalekosežnije prekomponiranje jugoslavenske politike, u skladu sa britanskim stanovištima. A, za razliku od sklonosti Aleksandra Karađorđevića ka Maloj Antanti Čehoslovačka – Jugoslavija – Rumunjska, Britanci su i tu gledali iz svog ugla: da će time biti nezadovoljna Mađarska. Tako je 1935. britanski poslanik u Beogradu Henderson bio na stanovištu da je Mala antanta bila eksperiment i da ne vjeruje da će ona stalno trajati, kao i da Mađarska ne može biti zadovoljena dok god postoji Mala Antanta“⁴⁶⁶.

Princ Pavle je, nakon relativnog neuspjeha režima (Jugoslavenska nacionalna stranka – JNS) na petomajskim izborima, sredinom 1935. smjenio predsjednika vlade Bogoljuba Jeftića, dajući novi mandat dr. Milanu Stojadinoviću, koji je sastavio vladu i vodio ju do početka 1939. I u političkom, i u osobnom životu snalažljiv, Stojadinović je, sa princem Pavlom, balansirao u zategnutim odnosima na evropskoj međudržavnoj političkoj sceni. Pri rušenju Stojadinovićeve vlade niti je vukao princ Pavle a svakako je tu odluku uzrokovalo više razloga. Dobro upućeni dr. Danilo Gregorić⁴⁶⁷, inače Britancima nesklon, smatrao je da njihov zahtjev za smjenu Stojadinovića ne bi bio dovoljan da je Stojadinović bolje prošao na decembarskim izborima 1938.⁴⁶⁸

Jedan od razloga za odluku princa Pavla da dovede Dragišu Cvetkovića na mjesto predsjednika vlade početkom 1939. bilo je i uvjerenje da će Cvetković lakše sklopiti dogovor sa dr. Vlatkom Mačekom, predsjednikom Hrvatske seljačke stranke i nespornim većinskim liderom Hrvata. Sam Maček je, nakon izbora, po svjedočenju D. Cvetkovića, bio „duboko razočaran ograničenim uspjehom opozicije“⁴⁶⁹ i samim tim raspoložen za pregovore.

O pogledima i stavu kneza Pavla na međunarodnu politiku Jugoslavije prije francuskog vojnog poraza 1940. svjedoči ocjena jednog zagrebačkog suradnika britanske obavještajne

⁴⁶⁵ Živko AVRAMOVSKI, isto, str. 309. Detaljnije o jugoslavensko – francuskim odnosima tog doba vidjeti u: Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Francuska između dva svjetska rata* (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“), Institut za savremenu istoriju, Beograd 1985.

⁴⁶⁶ Živko AVRAMOVSKI, *Balkanska Antanta*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1986, fusnota 133 na str. 215 – 216.

⁴⁶⁷ Dr. Danilo Gregorić (također: Gregorić), Slovenac iz Trsta (Trst, 1907 – Beograd, 14. 1. 1957), bio je novinar, pristalica jugoslavenskog nacionalizma. Član Jugoslavenske akcije, Ljotićevog Zbora a od 1935. blizak Stojadinoviću i urednik režimskog dnevnika *Vreme* u Beogradu. Opširnije o njemu u: Igor Grdina, Danilo Gregorić, *Nova slovenska biografija*, Ljubljana 2009, str. 77 – 86.

⁴⁶⁸ Danilo GREGORIČ, *Samomor Jugoslavije*, drugo izdanje, Ljubljana 1945, str. 49.

⁴⁶⁹ Jacob B. HOPTNER, *Jugoslavija u krizi*, Otokar Keršovani, Rijeka, 1973, str. 152.

službe, data u dokumentu koji su objavili biografi kneza Pavla Neil Balfour i Sally MacKay. Po ocjeni autora knjige, taj nedatirani i nepotpisani britanski obavještajni dokument pisan je 10. 5. 1940. (na dan njemačkog napada na Francusku). Njegov početak glasi:

„Tekuća situacija u Jugoslaviji

Priložena informacija potiče od čoveka čija je pouzdanost van svake sumnje. U zemlji zauzima visoki društveni i poslovni položaj. Jugosloven je rimokatoličke veroispovesti, ali nije verski zatucan.

1. „Ovaj obavještajac tvrdi da je knez Pavle usredsredio sve svoje napore da dobije na vremenu dok Velika Britanija ne ojača i, zajedno sa svojim saveznicima, sa kojima ima bilateralne sporazume, ne obezbedi sebi nadmoćan položaj i time omogući Jugoslaviji da se otvoreno svrsta protiv sila Osovine. Međutim, on je (knez Pavle) ubeđen da ako rat izbije u bliskoj budućnosti, pre nego što Velika Britanija sebi obezbedi nadmoćan položaj, Jugoslavija neće moći, pod bilo kakvim okolnostima, da ostane neutralna više od mesec dana, a posle toga bi se, bez oklevanja, pridružila saveznicima protiv Italije i Nemačke. Osećanja koja preovlađuju u zemlji su takva da drugačiji stav ne bi bio moguć.“

Na osnovu ovog obavještajnog izvještaja može se izvući zaključak da je na promjenu stava kneza Pavla prema silama Osovine (i na pristup Trojnom paktu 25. 3. 1941) presudno utjecala promjena stanja u Evropi, nadmoć Njemačke nakon okupacije Danske, Norveške, Francuske i Beneluksa sredinom 1940. g.

Izjava Filipa Kosca o pripremama atentata na princa Pavla uoči drugog svjetskog rata

(izvod iz razgovora snimljenog 3. 11. 1986)

Pitanje (N. M.): Recite mi molim, jednom ste pričali o pripremama na atentat, u tridesetim godinama, na princa Pavla?

Filip Kosec: Da, to je bilo kasnije, baš uoči rata. To smo ja i Bordon⁴⁷⁰, inicijativa je bila beogradska. To je bio predsjednik Narodne odbrane, taj vojvoda Ilija Trifunović Birčanin, on je bio predsjednik i jednom je došao u Ljubljanu. Znao je, da sam samo ja ostao od stare gru-

⁴⁷⁰ Magnetograma izjave Filipa Kosca od 3. 11. 1986, str. 30. Rado Bordon (Trst, 1915 – Ljubljana, 1992) je bio slovenski prevodilac, pjesnik i publicista.

- 30 -

N.M.: Povejte mi prosim nekaj, ko ste mi enkrat pripovedovali o pripravah na atentat, samo to je bilo v tridesetih letih, na princa Pavla.

F.K.: Ja to je bilo pa kasneje, to je bilo pa že tik pred vojno. To sva pa z Bardonom, iniciativa je bila pa beograjska. In sicer je bil predsednik Narodne odbrane, to je bil ta vojvoda Birčanin Ilija Trifunović, ta je bil predsednik in je enkrat prišel v Ljubljano, je pa vedel, da sem edino jaz še ostal od stare skupine in mi je rekel, da je treba na vsak način, da princ Pavle dela ogromno škodo Jugoslaviji, in da ga je treba na vsak način likvidirati. In potem je napovedal, in sem rekel dobro. Je pa rekel kako in kaj, sem rekel, to je pa moja stvar. Jaz sem pa potem po svojem organiziral tako, kot sem povedal. Princ Pavle se je vedno po tej glavni cesti peljal na Brdo, vračal se je pa običajno nazaj skozi Smlednik na oni strani. Mi smo pa od Smlednika proti Ljubljani je en gozdiček in tam je ena taka pot, ki je ovinkasta, tam smo pa eno drevo zbrali in bomo vse organizirali in pripravili, da kadar bomo zvedeli, bomo zasedli in bomo drevo podrli in

N.M.: 3. november 1986. leta nadaljujem pogovor s Filipom Kosecem o poskusu atentata na princa Pavla. Hotel^{ste} s tistim drevesom podreti?

F.K.: Ja, to je bilo eno precej močno drevo, tisto drevo bi spodžgali in ko bi bili avezirani, oziroma mi smo bili organizirani, mi smo organizacijo imeli, ko bi bili pravočasno obveščeni da se avto približuje, bi mi drevo podrli in potem bi pa streljali na njega in smo imeli zato eno takole brzostrelko. To je bilo vse pripravljeno, ampak mi potem nikoli nismo dobili obvestila iz Beograda. Ker nemogoče je bilo, da boš ti noč in dan v tistih gozdovih čakal in prav gotovo bi to kdo to opazil. Mi smo samo čakali

F.K.

Dio magnetograma izjave Filipa Koseca o pripremanem atentatu na princa Pavla

- 31 -

obvestilo, tega pa ni bilo in potem se je to razvodenelo. O tej stvari pa pravzaprav ve samo Bordon, ker je bil samo on z mano in drugih se jaz ne spomnim, da bi bil še kakšen sodelavec. Vedel je pa Ilija Trimfunovič, on je bil pa pa v povezavi s Simičevem krogom, to sem šele kasneje zvedel, ki so kasneje prevrat napravili. To je prišlo iz njihovega kroga in se je svojo pot razvijalo.

N.M.: Ali je to bili 1940. leta ali kdaj?

F.K.: Ja to je bilo malo pred vojno, tisti čas, ko je bil Pavle še pred Simičevim prevratom, tik pred tem.

N.M.: Rado Bordon pravi, da se ničesar ne spominja in da je pozabil vse kar se nanaša na atentat. Ker niste dobili informacije, je propadel ta atentat.

F.K.: Ta atentat ni bil izvršen, ker nismo dobili nobene prave informacije kdaj bo prine Pavle na razpolago. Ampak to je bilo že tik pred vojno, to je bila že Narodna odbrana. Takrat smo bili že čisto v drugem koloseku, takrat smo bili že z Inteligent servicem povezani. Takrat smo dobivali že njihovo podporo. Od njih smo pa eksplozive dobivali. Za Inteligent servic smo ogromno delali, kakšen material smo razpošiljali. V Kamniku smo imeli tiskarno, ki je delala za nas in smo razpošiljali material po celi Nemčiji, razne časopise in prohitlerjevsko propagando in take stvari, potem pa sabotažo, predvsem na železniških vozovih in pa tudi drugje. Jaz sem enkrat do Berlina opravil eno pot. Ne vem ali sem že povedal, ko je Rudolf ali pa Inteligent servic prišel na to idejo, da je treba okužiti z antraksom, to je takšno kugo, nemško živino in potem je pa Rudolf dobil, v ... je bil on Primorec, imena sedaj ne vem, bil je živinozdravnik in on nam je priskrbel okuženo koruzo in sicer vsako zrno naj bi bilo dobilo inekcijo. Ali je bil ta iz Zagorja ob Savi. Ja iz Zagorja je bil. Jaz sem imel eno vrečo okrog 30 kg te okužene koruze in to sem pa potem jaz sam

Kosec

Dio magnetograma izjave Filipa Koseca o pripremanju atentata na princa Pavla (taj materijal se nalazi u arhivu Instituta za novejšo zgodovino u Ljubljani)

pe⁴⁷¹ i rekao mi je, da treba na svaki način, da princ Pavle pravi veliku štetu Jugoslaviji, i da ga treba na svaki način likvidirati. Rekao sam „Dobro“. Kazao je „Kako i šta“, ja sam rekao „To je moja stvar“. Ja sam zatim organizirao na svoju ruku, kao što rekoh. Princ Pavle se uvijek vozio na Brdo po glavnoj cesti, a vraćao se obično kroz Smlednik, na drugoj strani. Od Smlednika prema Ljubljani je jedan šumarak, i tamo je put, vijugav. Izabrali smo tu jedno drvo da ga posječemo kada zauzmemo...(*poziciju – nap. N. M.*).

Pitanje (N. M.): Htjeli ste da to drvo posječete?

Filip Kosec: Da, to je bilo jedno vrlo veliko drvo, to drvo bi dolje potsjekli i kada bi bili obaviješteni, bili smo organizirani, imali smo organizaciju, kada bi bili pravovremeno obaviješteni da se automobil približava, drvo bismo porušili i pucali na njega. Za to smo imali strojnicu. Sve je bilo spremno, ali zatim nikada nismo dobili obavještenje iz Beograda. Bilo je nemoguće biti u tim šumama dan i noć, sigurno bi te netko opazio. Mi smo čekali obavještenje, kojeg nije bilo, i zatim se sve razvodnilo. O toj stvari zapravo zna samo Bordon, jer je bio samo on sa mnom, drugih se ne sjećam, da bi bio još neki suradnik. Znao je Ilija Trifunović, on je bio povezan sa Simovićevim krugom, to sam kasnije saznao, kada su izvršili državni udar. To je došlo iz njihovog kruga.

Pitanje (N. M.): Da li je to bilo 1940 ?

Filip Kosec: To je bilo baš uoči rata, u to vrijeme kada je Pavle još bio (*na vlasti – nap. N. M.*), pred Simovićevim prevratom, baš pred tim.⁴⁷²

Pitanje (N. M.): Rado Bordon kaže da se ničeg ne sjeća, da je zaboravio sve što se odnosi na atentat. Dakle, atentat je propao zato što niste dobili informaciju?

Filip Kosec: Taj atentat je propao jer nismo dobili informaciju kada će princ Pavle biti na raspolaganju. Ali to je bilo uoči rata, to je bila već Narodna odbrana. Tada smo već na sasvim drugom kolosjeku, tada smo bili povezani sa Intelligence Service (velika većina mog intervju se odnosila na dvadesete godine, na razdoblje postojanja Orjune, kada je krug slovenske Orjune u antiitalijanskom obavještajnom radu, preko generalštaba u Beogradu, surađivao sa francuskim Drugim biroom – nap. N. M.). Tada smo već dobivali njihovu podršku. Od njih smo dobivali eksplozive. Za Intelligence Service smo puno radili, kakve materijale smo slali...U Kamniku smo imali tiskaru koja je radila za nas i slali smo materijal po čitavoj Njemačkoj. Razne časopise i protivhitlerovsku propagandu i takve stvari. Zatim sabotažu, prije svega na željezničkim kompozicijama ali i drugdje. Ja sam jednom putovao do Berlina.

⁴⁷¹ Kosec misli pod izrazom „stara grupa“ na ilegalce Orjune, koji su djelovali protiv Musolinijeve Italije u dvadesetim godinama XX stoljeća.

⁴⁷² Mislim da se može zaključiti su pripreme na atentat obavljane sredinom 1940.

Osvrt na izjavu Filipa Koseca od 3. 11. 1986.

Dragocjenu potvrdu istinitosti iskaza Filipa Koseca o pripremama atentata na Pavla Karađorđevića daje nam britanski obavještajni dokument od 2. 8. 1940, kojega su također objavili biografi kneza Pavla Neil Balfour i Sally MacKay. Riječ je o pismu Aleksandra Glenna, britanskog mornaričkog atašea u Beogradu i agenta SOE, upućenog Stanleyu Williamu („Bill“) Baileyu, pukovniku i direktoru u rudniku Trepča, jednom od glavnih britanskih agenata u Jugoslaviji u periodu od 1928. do 1941. (1942. je postao šef britanske vojne misije u štabu Draže Mihailovića). U Glennovom pismu se navodi:⁴⁷³ „Posle vašeg odlaska u zemlji su se odvijali značajni događaji sa kojima, verujem, niste upoznati. Evo priče koja sadrži brojne, međusobno nepovezane detalje, izvučene iz Memoranduma upućenog ministrima Kraljevske vlade: „JOVAN Đonović⁴⁷⁴ i ILIJA TRIFUNOVIĆ su posrednici preko kojih je preneta informacija o predloženom puču. ĐONOVIĆ uživa glas iskrenog rodoljuba i veoma je cenjen zbog ličnog poštenja i racionalne procene situacije. TRIFUNOVIĆ⁴⁷⁵ važi kao čovek liderskih sposobno-

⁴⁷³ Neil BALFOUR, Sally MACKAY, *Paul of Yugoslavia. Britain's Maligned Friend*, 1980, Beograd, str. 322 - 323.

⁴⁷⁴ Jovan Đonović (Rijeka Crnojevića 1883 – Njujork 1963) bio je novinar i političar. U mladosti protivnik crnogorskog kralja Nikole, suđen na smrt u Bombaškoj aferi 1908. Poslije Prvog svjetskog rata je, sa Jašom Prodanovićem, vodio Republikansku stranku. Za vrijeme Drugog svjetskog rata bio je član Centralnog nacionalnog komiteta Ravnogorskog pokreta (Draže Mihailovića) i delegat Kraljevske vlade za Bliski i Srednji Istok. Poslije Drugog svjetskog rata bio je aktivan u radu Srpske narodne odbrane u SAD. O njegovom učešću u pripremama državnog udara pisala je Jerca VODUŠEK STARIČ (Slovenski špijoni in SOE 1938 – 1942); kao suradnik SOE imao je neobičan pseudonim – Monkey (Majmun) – VODUŠEK STARIČ, str. 234 – 235. Bio je prijatelj i blizak suradnik Ilije Trifunovića Birčanina.

⁴⁷⁵ Ilija Trifunović Birčanin (Topola, 1877 – Split, 1943) bio je dugogodišnji predsjednik organizacije Narodna odbrana. Prije Prvog svjetskog rata učestvovao je u četničkoj akciji u Makedoniji. Sredinom dvadesetih godina XX. st. bio je aktivan u Orjuni. Kao suradnik britanske obavještajne službe imao je pseudonim Daddy (Jerca VODUŠEK STARIČ, n. dj., str. 234). 1938. bio je na parlamentarnim izborima kandidat Jugoslavenske nacionalne stranke (JNS) za izborne kotare Rogatica i Čajniče. U jesen 1941. došao je u Split; po jednom svjedočenju, tu je bio smješten u kući Duje Ivaniševića, „jer je to bila najpouzdanija kuća u Splitu« (usmena izjava pjesnika i slikara Milana Lentića u Zagrebu, 1980. g.). U Splitu je sigurno računao na stare (orjunaške) veze. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ (*Četnici u Hrvatskoj 1941 – 1945*, Zagreb, 1986, str. 66.) navodi da je tu bio „objeručke dočekan“, ali i ubrzo uhapšen od Italijana. Susreti sa komunističkim rukovodiocima Dalmacije u jesen 1941. nisu urodili plodom i Birčanin, je započeo suradnju sa Talijanima (paradoksalno: sa nekada najvećim, smrtnim neprijateljima Orjune). Uz suglasnost Draže Mihailovića, on se stavio na čelo četničkog centra u Splitu, koji je postao i vojni štab za područje Hercegovine, Dalmacije, zapadne Bosne i Like (Dušan PLENČA, *Kninska ratna vremena 1850 – 1946. Knin – Drniš – Bukovica – Ravni kotari*, Zagreb, 1986., str. 282). Kada su se, 1942. godine, pojavile razlike između „mekše“ linije Nike Bartulovića i „tvrde“ linije u Ravnogorskom rukovodstvu u Splitu, Birčanin se priklonio tvrdor srpskoj liniji, koju su vodili direktor gimnazije Silvije Alfirević, liječnik, Hvaranin, dr. Jakša Račić, prota (svećenik)

sti, kao dobar vojnik i odani rodoljub, koji, van svake sumnje, uliva bezgranično poverenje i veoma je uticajan u svim oblastima života u Jugoslaviji. Smatra se i da je jedan od najboljih oratora u Jugoslaviji. Zbog svih tih osobina njegova gledišta zaslužuju najveću pažnju...“ ... Smatra se da u ovakvim okolnostima totalitarne tendencije treba prekinuti jednim udarcem i da to može da se postigne samo državnim udarom. Izvesni elementi u zemlji, naročito patriot-ske grupe pod okriljem Narodne odbrane i Srpske pravoslavne crkve izražavaju svoju spremnost u tom smislu na istovremenu zajedničku akciju sa Velikom Britanijom. Tvrde da uživaju široku podršku u vojnim krugovima, Srpskoj pravoslavnoj crkvi, a naročito među seljacima... „Smatra se da Narodna odbrana ima sledeće ciljeve: a) da istovremeno organizuje puč u Jugoslaviji i Bugarskoj... b) da kneza Pavla ukloni iz jugoslovenskog političkog života, ako treba i silom (*potcrtao N. M.*). Međutim, dinastija sa mladim kraljem svakako ostaje;...“.

I jedan novoobjavljeni članak iz 2021. godine, posvećen radu američkog agenta u Beogradu Đorđa Radina u periodu 1940 – 1941. potvrđuje gore navedene dokumente i zaključke.⁴⁷⁶ Autor Dragan Bisenić u tom tekstu navodi:⁴⁷⁷ „Prve oblikovane ideje o državnom udaru stigle su do britanskog poslanika Kembela sredinom jula 1940. o čemu je izvestio Forin ofis. Lord Halifaks smatrao je da bi bilo preuranjeno podsticati taj pokret, ali da bi kasnije „vladi Njegovog veličanstva mogao biti od prvorazredne važnosti“.

Sergije Urukalo i književnik Đuro Vilović. U jesen te godine, Birčanin se udaljio od kraljevske vlade, pa je Mihailoviću čak postavio pitanje „Koga pomaže vlada, nas ili komuniste?“ (Fikreta JELIĆ BUTIĆ, isto, str. 150). Uoči smrti, za svoje nasljednike imenovao je S. Alfirevića, J. Račića i S. Urukala (sva trojica su ubijeni od komunista u ljeto i jesen 1943). Birčanin je pokopan u Splitu, 4. 2. 1943; po nekim tvrdnjama, komunisti su mu kasnije grob iskopali i kosti bacili u more. Nakon njegove smrti, D. Mihailović je napravio otklon od Birčaninove grupe, priklonio se skupini Nike Bartulovića i poslao kao svog predstavnika u Splitu beogradskog odvjetnika Mladena Žujovića. Žujović je 6. 8. 1943. obavijestio Mihailovića da su Talijani (u periodu prije Žujovićevo dolaska) u Splitu „tolerirali srpsku pa čak i velikosrpsku politiku...“ (Fikreta JELIĆ BUTIĆ, isto, str. 182).

⁴⁷⁶ Dragan Bisenić, Osam decenija čuvana tajna skrivenog pisma koje je promenilo istoriju Jugoslavije. Uloga Đorđa Radina u državnom udaru 27. marta 1941, *Nin*, Beograd, 25. 3. 2021, str. 6 - 13.

⁴⁷⁷ Dragan Bisenić, isto, str. 9.

SUMMARY

The planned assassination of Prince Paul shortly before the beginning of World War II

Abstract: The article talks about the preparations for the assassination in Slovenia (1940) of Prince Paul Karadorđević royal governor, who was the main bearer of royal power in Yugoslavia ever since the assassination of King Alexander on October 9, 1934, until the coup d'état on March 27, 1941. The person who ordered the assassination preparations was Ilija Trifunović Birčanin, who was the president of the organization National Defense. Birčanin was also an associate of the British intelligence service SOE, with the pseudonym Daddy. The royal governor, Prince Paul, was pro-British, and from 1935 he replaced the earlier Francophile foreign policy orientation of King Aleksandar Karadorđević with his Anglophile policy. However, due to new geopolitical relations in Europe, he advocated for closer economic and political relations with Germany. In 1940, this led to tendencies towards the physical removal of Prince Paul, which was not realized, but the overthrow of the government through a coup d'état was attempted, which was done on March 27, 1941. The British intelligence officers in charge of Yugoslavia were informed about the preparations for the removal of Prince Paul and the execution of a coup d'état, but the Foreign Office in London, i.e. Lord Halifax himself, in July 1940 considered that it was too early for a coup d'état. The article is based on the testimony of the Yugoslav nationalist (ORJUN), Slovenian Filip Kosec, who was an operative of the National Defense and carried out certain activities in cooperation with the British SOE. Kosec's testimony is confirmed by British intelligence documents published in 1980 by British historians Neil Balfour and Sally MacKay in their book „Paul of Yugoslavia. Britain's Maligned Friend”.

Keywords: Prince Paul, assassination, ORJUNA, National Defense, Filip Kosec, SOE, political events